

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

9/s (3) 2023

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 5/9 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодида Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

<i>Шарипов Шоҳруз Фахриддин ўғли</i> ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАРДА ХУСУСИЙЛАШТИРИШ СИЁСАТИ ТАРИХИ	9-14
<i>Хо'jamuratov Umarjon Rustamovich</i> O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANISH BOSQICHLARI.....	15-22
<i>Raxmanov Zafar Odilovich, Aloxunov Alisher Axmadjonovich</i> FARG'ONA VODIYSI YODGORLIKLARIDA ANIQLANGAN TAMG'ALI SOPOL IDISHLAR.....	23-26
<i>Mirhakimova Feruza Xoldorjon qizi</i> МАНМУДХО'JA ВЕНБУДИЙ УY МУЗЕYI ТАРИХИ	27-31
<i>Жабборова Ойдина Ихтиёржон қизи</i> XX АСРНИНГ 20-30 ЙИЛЛАРИДА МАҲАЛЛИЙ ТАРАҚҚИЙПАРВАРЛАР ТОМОНИДАН ИҚТИДОРЛИ ЁШЛАРНИ ГЕРМАНИЯГА ЎҚИШГА ЮБОРИЛИШНИНГ ТАШКИЛ ҚИЛИНИШИ.....	32-35

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

<i>Эшов Мансур Пулатович, Насырходжаева Дилафруз Сабитхановна</i> ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ КОНЦЕПЦИЯСИ ВА УНИНГ ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ	36-43
<i>Шадманов Эркин Шеркулович</i> МЕТОДОЛОГИЯ ОЦЕНКИ ВЛИЯНИЯ ДЕТЕРМИНАНТ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ	44-52
<i>Асатуллаев Хуршид Сунатуллаевич</i> ДАВЛАТ ФИСКАЛ (БЮДЖЕТ-СОЛИҚ) СИЁСАТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ ВА БАНДЛИККА ТАЪСИРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	53-60
<i>Кулибоев Азамат Шоназарович</i> ДАВЛАТ ТИББИЁТ ТАШКИЛОТЛАРИНИ БЮДЖЕТДАН МОЛИЯЛАШТИРИШ ЖАРАЁНИ ТАҲЛИЛИНИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ ЖИҲАТЛАРИ.....	61-68
<i>Razzaqova Durdon Adashboy qizi</i> IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BUXGALTERIYA DASTURINING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI.....	69-76
<i>Muminova Elnorahon Abdugarimovna, Uraimjonov Azizbek Raxmonjon o'g'li</i> YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIGA MANBALARINING O'RNI	77-86
<i>Эргашев Отамурод Тоштемурович</i> КИЧИК БИЗНЕСНИ МОЛИЯ-КРЕДИТ МЕХАНИЗМЛАРИ ОРҚАЛИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	87-93
<i>Matyoqubova Dilfuza Olimboyevna, Qobulov Ozodbek O'ktamboy og'li</i> MINTAQALARDA GLOBAL OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI VA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA TADQIQOTNING O'RNI	94-97
<i>Isaqova Zebo Murodovna</i> DAVLAT BOSHQARUVI TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA LOYIHA BOSHQARUVI STANDARTLARI INTEGRATSIYASI.....	98-104
<i>Улашов Алибой Рашид ўғли</i> ҚОЗОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНИШИДА МИНТАҚАВИЙ ТАФОВУТЛАРНИНГ ЎРНИ	105-113

<i>Матюсупов Бунёд</i> АҚЛЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ТУРИЗМ ДЕСТИНАЦИЯЛАРИ ВА ШАҲАРЛАРДА САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ	1114-123
<i>Мухитдинова Камола Алишеровна</i> ИҚТИСОДИЁТДА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИ ВА УНИ БЕЛГИЛОВЧИ ОМИЛЛАР	124-131
<i>Ҳакимов Ҳакимжон</i> ДАВЛАТ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАРИ БЎЙИЧА ДАРОМАДЛИЛИК ЭГРИ ЧИЗИҒИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ	132-141
<i>Achilova Ramziya A'zamovna</i> ISHCHI KUCHI VA UNING BANDLIGI	142-149
<i>Nasriddinova Dildora Shukrullayevna</i> OLIY TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA MARKETING TADQIQOTLARINI TAKOMILLASHTIRISH VA MODELLARINI YARATISH	150-157
09.00.00 - ФАЛСАФА ФАНЛАРИ	
<i>Hayridinov Abbosxon Anvarovich</i> YOSHLAR ORASIDA MAFKURAVIY TAHDIDLARNI OLDINI OLISHDA HUQUQ TARTIBOT ORGANLARINING VAZIFALARI	158-162
<i>Jurayev Alisher Tulqinboyevich</i> TA'LIMGA OID DAVLAT SIYOSATINI AMALGA OSHIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING IJTIMOY AHAMIYATI	163-170
<i>Бекбаев Рауф Рустамович</i> ТРАДИЦИОНАЛИЗМ В ФИЛОСОФИИ КОНФУЦИАНСТВА.....	171-176
<i>Qayumova Aziza Toshmuradovna</i> IBN XALDUNNING SOSIOLOGIK QARASHLARINI O'RGANISHNING METODOLOGIK JIHATLARI.....	177-183
<i>Shokirov Mubin Rustamovich</i> MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA TARIXIY TAFAKKUR MADANIYATINING O'RNI VA AHAMIYATI.....	184-188
<i>Нуруллаева Зулхумор Сидаматовна</i> МАҚОМ САНЪАТИ БАДИИЙ-ЭСТЕТИК ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ	189-193
<i>Наврўзова Гулчеҳра Нигматовна</i> “ҲУШ ДАР ДАМ” МОҲИЯТИ: МЕТАФИЗИК ТАҲЛИЛ	194-199
<i>O'razov Bobir Baxtiyorovich</i> IJTIMOIY DAVLATNING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI: VUJUDGA KELISH SHARTLARI, BELGILARI VA FUNKSIYALARI	200-204
10.00.00 - ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	
<i>Xolmatova Malika Ibadullayevna</i> AD'JEKTIVLI IDIOMALAR: QO'LLANILISHI, KELIB CHIQISHI VA MADANIY AHAMIYATI TAHLILI.....	205-209

<i>Olga Filippova</i> CLUSTER IMPLEMENTATION OF FUNCTIONS OF REDUNDANCY MEANS.....	210-222
<i>Эргашева Асаль Эркиновна</i> СПЕЦИФИКА РИТМИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЗЫ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ	223-226
<i>Xaitova Gulhayo Tovasharovna</i> TILSHUNOSLIKDA “YAQIN – UZOQ” OPPOZITSIYASINING CHOG‘ISHTIRMA TADQIQI MASALASI (ingliz va o‘zbek tillari misolida)	227-231
<i>Rustamova Dilrabo</i> ATAMALAR LUG‘ATIDA LUG‘AT MAQOLASINING TUZILISHI.....	232-241
<i>Кдырбаева Бахытгуль Кеунимжаевна</i> ПАРНЫЕ СЛОВА В КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ: ОБЗОР ОСНОВНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	242-248
<i>Fayziyeva Aziza Anvarovna, Sadirova Sitara Sobirovna</i> TARJIMA MUAMMOLARINI YECHISH STRATEGIYALARI	249-253
<i>Alaudinova Dilnoza Rustam qizi</i> FRAZEOLOGIK (TURG‘UN) BIRIKMALAR VA ULARNI TARJIMA QILISH USULLARI	254-260
<i>Erdonova Muxlisa Hoshim qizi</i> ORNITONIM KOMPONENTLI MAQOLLARNING LINGVISTIK TADQIQI.....	261-265
12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР	
<i>Zaripov Mirzali Miraliyevich</i> KORRUPTSIYA MUAMMOLARINING SABABLARI VA YECHIMLARI	266-270
13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
<i>Yuldashev Mengali Ziyaduloyevich</i> BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA MUSTAQIL ISHLASH KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH.....	271-276
<i>Yarkinay Nurumbekova Anarmatovna</i> INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA MURABBIYLIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK ZARURAT.....	277-284
<i>Sadullayev Dilmurod Baxtiyor o‘g‘li</i> INNOVATSIYA BOSHQARUV ASOSIDA BOSHQARUV XODRLARINI TAYYORLASH SIFATINI OSHIRISH OMILLARI	285-290
<i>Xudayqulova Zarifa Ummatqulovna</i> BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI AKSIOLOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA MA‘NAVIY-MA‘RIFIY FAOLIYATGA TAYYORLASH IMKONIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH	291-301
<i>Бекчанова Солиха Давлатназаровна</i> ТИББИЁТ ОЛИЙ ТАЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИДА ДИВЕРГЕНТ ТАФАККУРНИ РИВИЖОЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ИМКОНИЯТЛАРИ	302-307
<i>Xasanova Gulsanam Xusanovna</i> MAGISTRATURA TALABALARING TASHKILY-BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELINI	308-314
<i>Allanazarov Qo‘ldosh Olimovich</i> TALABALARING TANLAGAN KASBIY FAOLIYATI VA IJODIY QOBILIYATLARINI INTERFAOL METODLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH	315-319

<i>Umarov Nurbek Irkinovich</i> KVEST TEXNOLOGIYASINI TA'LIM JARAYONIDA QO'LLASH ASOSLARI	320-324
<i>Буранова Мадина Уктамовна</i> ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАДИЦИОННОГО И НЕТРАДИЦИОННОГО ВИДОВ ЧТЕНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ	325-330
<i>Зияева Хушнудабону Илхомжон кизи</i> ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА	331-339
<i>Toshpulatova Dilraboixon Sobirjonovna</i> BIOLOGIYA FANINI O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARNING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH	340-346
<i>Madaminova Nargiza Zuxridinovna</i> YOSHLAR MA'NAVIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHDA IJTIMOIY FANLARNING AHAMIYATI	347-351
<i>Shomurzayeva Nasiba Xoshimovna</i> PIYODA YURISH SAYOHATLARNI TALABALAR O'RTASIDA OMMALASHTIRISH	352-356
<i>Xoliyorov Murod Shavkatovich</i> O'QUVCHI YOSHLARDA IJTIMOIY MOTIVLARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI.....	357-362
<i>Хамроқулова Дилнавоз</i> БОЛАЛАРДА ТАБИАТГА ДОИР ТАСАВВУР ВА ТУШУНЧАЛАРНИ ШАКЛЛАНИШИ....	363-366
<i>Tursunova Shaxzoda Baxromovna</i> TEXNOLOGIYA TA'LIMI O'QITUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILIYATI VA BOSHQARUV MAHORATINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLAR.....	367-373
<i>Usmonov Abdurashid Norbo'tayevich</i> O'QUVCHILARDA DEVIANT XULQ SHAKLLARINING NAMOYON BO'LISHI VA TAHLILI	374-380
<i>Ўтанов Ўткир</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ЎҚИТУВЧИ МАЪНАВИЙ ҚИЁФАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ	381-387
<i>Kuchkarov Bahodir Tashmurodovich</i> BO'LAJAK HARBIY OFITSERLARDA UMUMMADANIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI	388-392

Нуруллаева Зулхумор Сидаматовна

Фалсафа фанлари бўйича PhD

University of management and future technology

МАҚОМ САНЪАТИ БАДИИЙ-ЭСТЕТИК ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация. Ушба мақолада мақом санъатининг генезиси, унинг фалсафий-эстетик, маданий ва маънавий-руҳий омиллар билан боғлиқ жиҳатларини очиб берилган. Муаллиф мақом санъатида эстетик категорияларнинг ифодаланиши, шакл ва мазмун уйғунлиги, мақомнинг эстетик мезонлари ҳамда унинг эстетик маданиятни юксалтириш омилларини таҳлил қилган.

Калит сўзлар: мақом, санъат, мусиқа, руҳий покланиш, эстетик завқланиш, улуғворлик, фожевийлик.

Nurullaeva Zulhumor Sidamatovna

PhD in Philosophy

University of management and future technology

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF ARTISTIC AND AESTHETIC FEATURES OF MAKOM ART

Abstract. The article reveals the genesis of poppy art, its aspects related to philosophical, aesthetic, cultural and spiritual factors. The author analyzed the expression of aesthetic categories in maqom art, the harmony of form and content, aesthetic criteria of status and its factors for enhancing aesthetic culture.

Key words: maqom, art, music, spiritual purification, aesthetic pleasure, greatness, tragedy.

Нуруллаева Зулхумор Сидаматовна

PhD по философии

University of management and future technology

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ИСКУССТВА МАКОМ

Аннотация. В статье раскрывается генезис искусства маком, его аспекты, связанные с философскими, эстетическими, культурными и духовными факторами. Автор проанализировал выражение эстетических категорий в искусстве макома, гармонию формы и содержания, эстетические критерии статуса и его факторы повышения эстетической культуры.

Ключевые слова: маком, искусство, музыка, духовное очищение, эстетическое удовольствие, величие, трагедия.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V3SI9Y2023N26>

Кириш. Мақом санъати ўзида юксак ҳикмат дурдоналарини акс эттирган жанр ҳисобланади. Мақом инсонда санъатни билиш-англаш имкониятлари бадий адабиётга нисбатан бироз чеклайди. Чунки унда воқеликни алоҳида нозиклик, сезгирлик, инсоннинг илоҳий ҳис-туйғулари бетакрор нозик оҳанг-куйларда ифодаланади, воқеликни бадий-эстетик ҳис-туйғулар орқали янада тўлақонли, жозибали англашга ёрдам беради. Фалсафа каби мақом санъати учун ҳам бош мавзу инсон ҳисобланади.

Мақом санъати воситасида инсон табиат ҳодисаларидан ўзи учун аҳамиятли бўлган маъно излайди, шу орқали ўз қалбини поклайди. Шу боисдан ҳам бу санъат тури инсоннинг ҳар томонлама камол топишида муҳим аҳамиятга эга.

Мақом санъатидаги ритм ва гармония кишиларнинг эстетик оламига, уларнинг маънавий-ахлоқий тарбиясига катта таъсир кўрсатади. Янги билимлар, ғоялар, бадий асарлар яратилишида мақом санъати асосини ташкил этувчи мусиқа муҳим ўрин эгаллайди.

Мақом санъатида айримликнинг умумийга бўлган диалектик нисбатини кўришимиз мумкин. Мақом санъатидаги ҳар бир ижод намунаси мустақил, ўзига хос ва бетакрор бўлиб, воқеликнинг муайян томонини бевосита акс эттиради.

Мақомлар Шарқ халқларининг мусиқа меросида жуда катта ўрин тутди. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»да қайд этилишича, «Мақом» (араб. — жой, макон, ўрин) – мусулмон Шарқи мусиқасидаги асосий тушунчалардан бири. Дастлаб, муайян баландликдаги товушни ҳосил қилиш учун торли чолғунинг дастасида бармоқ билан босиладиган жой парда маъносида ишлатилган. Кейинчалик Шарқ мусиқа назарияси ривожланиши жараёнида мақомнинг мазмун доираси тобора кенгайиб, бир-бирига нисбатан боғлиқ бошқа маъноларни ҳам англата бошлади: лад тузилмаси, лад тизими; муайян пардалар заминиде вужудга келган куй-оҳанглар, шакл, жанр; бир қисмли ёки туркумли чолғу ва ашула йўллари, мусиқий услуб ва бошқалардан иборат бўлган[1, 544 б.].

Адабиётлар таҳлили ва методология. Мақом мусиқа чолғуларида куй ва ашулаларни ташкил этадиган товушларнинг жойлашадиган ўрни, яъни пардалардир. Мусиқага оид баъзи китобларда «мақом» тушунчаси турлича таъриф ва тасниф этилади. Ибн Зайланинг фикрича, «мақом» сўзининг луғавий маъноси арабча «ўрин», «жой», «ҳолат», «вазият», «босқич», «даража» каби маъноларни билдиради. Бу атама дастлаб мусиқий атама сифатида талқин қилинмаган. Мақом атамаси турли соҳаларда турли маъноларда қўлланилган. У илк бор тасаввуф таълимотида сўфийликнинг тўрт босқичини ифода этган. Бу босқичларни инсон Оллоҳни таниши, билиши учун ўз нафсини енгиб, руҳий-ахлоқий покланиши учун босиб ўтиши лозим бўлган. Тўрт босқичнинг ҳар бири ўн асосдан иборат бўлиб, улар «мақом» деб аталган. Мақом атамаси хусусидаги бундай таъриф «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»да ҳам қайд этилган. Кейинчалик мақом сўзи «математика» фанида «махраж» маъносини англатган.[2, 37-38 б.] Дилором Каромат «Ўн икки мақом тизими ва унинг ҳинд рагалари билан ўхшашлиги (қўлёзмаларга кўра)» деб номланган мақоласида Кашмирда ҳам мақом «сўфиёна калом»[3]деб аталишини эътироф этади.

Фалсафий нуқтаи назардан мақом эволюциясига баҳо берадиган бўлсак, мақом куй-қўшиқлари олий цивилизация ёки ғойибдан (арши аълодан) келган. У тасаввуфдаги «ҳол»ни ифодалайди, яъни сўфий «жазва» ҳолатига айнан шу куйлар орқали тушган ва руҳий комилликка интилган. Балки айнан мана шу омил туфайли мақом куйларининг ривожига катта даврни қамраб олади. Шу билан бир қаторда, мақом инсон тафаккурини, ҳиссий ва эстетик вазифасидан ташқари, гносеологик ойдинлаштиришга ёрдам беради.

Мақом куйлари генезисига эътибор қаратсак, турли мусиқа илми билан шуғулланувчи олимларда бу масала бўйича икки хил қараш шаклланди. Бир гуруҳ тадқиқотчилар фикрича, мақом санъати асоси

инсонларнинг интуитив билишига асосланади. Унга қарама-қарши ўлароқ, баъзи олимлар мақомнинг соф тафаккур маҳсули эканлигини таъкидлашади. Хусусан, профессор О.Иброҳимов мақом санъатининг илоҳий-интуитив асосларига эътибор қаратиб, уни тасаввуф илми билан боғлаган. Унинг фикрича, мақомларнинг шаклланиши ва вужудга келишида пайғамбарларнинг роли катта. Масалан, Рост мақоми ҳазрати Одам Алайҳиссаломга, Ушшоқ мақоми Нуҳ Алайҳиссаломга, Роҳавий мақоми эса Муҳаммад с.а.в.га нисбат берилган[4, 31-б.].

Муҳокама. Фалсафий нуқтаи назардан мақомнинг тарихий эволюциясини 3 босқичга бўлиш мумкин: 1-босқич – мақомлар базис субстанциялари (ийқоъ ва алҳон)нинг шаклланиши; 2-босқич – мақомлар назарий-методологик асосларининг шаклланиши; 3-босқич – мақомларнинг замонавий ривожланиш даври. Мақомларнинг назарий-методологик асослари яратилишида Мавлоно Нажмиддин Кавкабий салмоқли ҳисса қўшган. Унинг асарлари ичида бизгача «Рисолаи мусиқий»гина етиб келган. Бу рисола ўн икки бобдан иборат бўлиб, ўн икки мақом тизими (Дувоздаҳмақом), ритм масалалари шарҳлаб берилган, Мавлоно Нажмиддин Кавкабий бастакор ҳам бўлган, мақом йўллари асосида нақшлар, амаллар ва пешравлар яратган. XVI-XVII аср мусиқа санъатининг яна бир йирик намоёндаси Дарвиш Али Чангий эди. Унинг «Рисолаи мусиқий» асари ўн икки бобдан иборат бўлиб, мусиқа рисоаларида куй-ашула турлари ва шакллари масалаларига махсус боблар ажратилган бўлиб, бу мусиқа намуналарини, мавҳумроқ бўлса-да, тасаввур этишга ёрдам беради. Шубҳасиз, бундай куй шакллари ташкил этувчи асосий қисмлар ҳозирги мақом йўлларида ҳам мавжуд. Сафуддин Урмавий ўзининг «Китабул-адвар» («Мусиқа ва ритм доиралари китоби») асарида мақом ва ритм уйғунлиги инсонни ҳаётнинг фожиали дунёсидан узиб олиб, олис ва хурликка етаклайдиган мусиқани намоён этишини биринчилардан бўлиб асослаб ўтади. Унинг даврида ишлаб чиқилган ўн икки мақом тизими XVII асргача шундай давом этади. Ўн икки мақом негизида миллий ва минтақавий мақом туркумлари вужудга кела бошлади. Ўзбек ва тожикларда мақом, туркман ва уйғурларда муқом, эрон ҳамда озарбайжон халқларида муғом ёки дастгоҳ, араб халқларида мақам шаклида вужудга келди.[5, 145-б]

Натижалар. Категориялар ижтимоий борлиқ, инсон ҳаёти соҳаларининг ҳар бирида – ишлаб чиқариш, меҳнат ва ижтимоий-сиёсий фаолиятда, табиатга муносабатда, маданият, турмуш ва ҳоказоларда оламни эстетик ўзлаштиришнинг ўзига хос кўриниши. Мақом санъатидаги бадийлик эстетик категориялар гўзаллик, уйғунлик, улуғворлик, фожиавийлик, кулгилилик, ҳаёлилик-мўъжизавийлик орқали намоён бўлади.

Эстетикада ҳар бир категория инсоннинг идеалга нисбатини англатади. Инсон улуғворлиги ва унинг руҳий ҳамда жисмоний кучларининг кўлами улуғворлик категориясини эстетик қадриятга айлантиради, чунки улуғворлик инсон ва жамиятнинг идеалларини ифода этади. Фожиавийлик реал ҳаёт ва инсон тасаввуридаги кучлар тўқнашувининг натижаси бўлиб, бу тўқнашув курашининг қандай тугалланиши, пировардида, инсоният истиқболи, тақдири билан боғланиб кетади.

Гўзаллик категорияси меъёр билан боғлиқ бўлиб, бу билвосита уйғунлик орқали рўй беради. Яъни, меъёр уйғунлик хусусиятини белгилайди. Уйғунликда мослик ва

мутаносиблик билан бир қаторда, баъзан мос эмаслик ва номутаносиблик катта аҳамият касб этади. Меъёр гўзалликни белгиловчи энг асосий омил ҳисобланади.

Мақомларнинг гўзаллиги ҳам айнан унинг универсаллиги, мослиги ва мутаносиблигидадир. Яъни, мақомларда куй бирламчи ўрин эгалласа, шеър иккиламчи ўринни эгаллайди. Мақом куйларига мос ғазал танланади. Яъни, мақом куйлари ритмига мос келувчи аруз вазнидаги ғазаллар танлаб, ижро этилган. Масалан, Тошкент-Фарғона мақом йўлларига кирувчи Дугоҳ Хусайний асари бир нечта ғазалларда ижро этилади. Айнан бу асар 8 та, Фузулий, Сайфий, Навоий, Оразий, Собир Абдулла ғазаллари билан ижро қилинган.

Улуғворлик инсонда фахр, ғурур, салобат каби туйғуларни уйғотувчи эстетик категориядир. Улуғворлик Бузрук мақомида авж пардаларда ижро этилувчи қўшиқларда намоён бўлади. Бузрук катта, улуғ маъноларида келиб, улуғ мақом деган маънони билдиради. Бузрук мақоми бутун борлиқнинг яралишини акс эттираётгандек улуғвор ҳиссиётни беради. Улуғворлик – Бузрук мақоми ҳажмининг катталиги билан ҳам ўлчанади. Бузрук мақоми бутун борлиқ яралишини акс эттирса, унинг лади (муайян пардалар заминида вужудга келган куй-оҳанглар) коинотнинг пайдо бўлишига ишора бераётгандек улуғвор ҳиссиётни беради. Инсон улуғворлик орқали руҳий моҳиятга эришади ёки Худо билан бирлашади.

Фожиавийлик – эркинлик ва заруриятнинг ўзаро таъсири жараёнида юзага келадиган ҳамда одамларнинг азобланиши, ўлиши ва ҳаёт учун муҳим бўлган қадриятларнинг йўқ қилиниши билан бирга бўлган энг кескин ҳаётий қарама-қаршилиқ, вазият ва шароитларни акс эттирадиган эстетик омил. Фожиавийлик инсоннинг кадр-қиммати ва буюклиги ғоясидан ажралмаслиги билан ҳам, инсоннинг эркин ҳаракатларида ҳам, зарурият кучлари билан тўқнашувда ҳам бу ҳаракатларга ҳамроҳ бўлган азоб-уқубатларда намоён бўладиган гўзал ва улуғворлик билан боғлиқ. Сақил ритмли куйлар Шашмақомнинг Мушкулот қисмида учрайди. Сақил оғир деган маънони билдиради. Ушбу мақомлар оғир ритмли бўлгани учун ҳам уни тинглаётган инсон дардни, фожиани ҳис қилади.

Фалсафада мазмун ва шакл категориясини бошқа категориялар тизимидан ажратиб олиб, нисбатан мустақил таҳлил қилганда, унга инсонларнинг муайян манфаат ва эҳтиёжлар асосида ёндашишларини алоҳида эътиборга олиш керак. Бу мазмун ва шаклнинг объектив характериға путур етказа олмаса ҳам уларни баҳолашдаги субъектив, муқобил қарашларда ўз ифодасини топади.

Мақом санъатида эстетик шакл ва мазмун уйғунлиги масаласига эътибор қаратганимизда бу муаммонинг фалсафий-онтологик жиҳатларига тўхталиб ўтишимиз жоиз. Бадиий асар фақат мазмун ёки шаклдан иборат бўлмайди. Иккиси мудом диалектик алоқада бўлади. Ёшларда бошқа мусиқа санъати турлари каби мақом ҳам самарали таъсирга эга. Яъни, мақом ўзига хос ритмга эга бўлганлиги учун ҳам идрок этувчининг диққатини жамлайди ва фориғлантиради. Шунингдек, ёшларда эстетик онгни юксалтиришда мусиқадан фойдаланиш ўзига хос самара беради.

Мақомнинг герменевтик хусусиятлари учта компонентдан иборат. Улар – интерпретация, тушуниш ва эмпатиядан иборат. Биринчи компонент **интерпретация** – мақомни эстетик идрок қилишда намоён бўлади. Эстетик объект бўлган мақомни тушунтирувчи ва тушунувчи (ижро этувчи ва тингловчи) субъект ўз дунёқарашидан

келиб чиқиб, талқин этади. Бу ерда тушунувчининг мақомни қай даражада тушуниши тушунтирувчи (ижро этувчи)нинг ижро маҳоратига боғлиқ бўлади.

Мақомни англашдаги иккинчи компонент **тушуниш** ҳисобланади. Инсон эстетик объектни тушунсагина ундан эстетик завқ олади ва унга эстетик баҳо бера олади. Бу ўринда инсоннинг макон ва замондаги хатти-ҳаракати, ижтимоий келиб чиқиши муҳим аҳамиятга эга. Учинчи компонент **эмпатия**да фалсафанинг сабаб ва оқибат категорияси кесимида эстетик завқ сабаб катарсис (фориғланиш) оқибатни ифодалайди, ундан кейин калокагатия (ахлоқий гўзаллик) ҳолатига ўтади. Мақомда айнан унинг «лади» (уйғунлик тартиб) инсонга эстетик завқ беради. Калокагатия маънавий юксалишнинг муҳим воситаларидан бири ҳисобланади. Мақомларнинг яна бир эстетик хусусияти унда калокагатия (ички гўзаллик)нинг намоён бўлишидир. Қадимги юнон маданиятининг ахлоқий-эстетик идеали авлодлар алмашилишида жисмоний ва руҳий баркамоллик уйғунлигини назарда туттади.

Хулоса. Илмий мақолада мақом санъати генезисда 3 та фалсафий гипотезани илгари сурганмиз. Биринчиси, мақом куйлари интуитив билиш маҳсули, иккинчиси, мақом куйлари соф инсон тафаккури, яъни мусиқий тил билан айтганда, бастакорлик маҳсули, учинчиси, мақом куйлари араб халқлари мусиқий шаклидан ҳозирги шаклга келган ва минтақага мослашган. Мақомнинг фалсафий-эстетик моҳиятини очиб бераётганда ҳаддан ташқари идеаллаштириш, шунингдек, материалистик нуқтаи назардан талқин қилиш тенденциясидан қочиш керак. Чунки мақом инсоннинг ҳам маънавий-руҳий оламини, ҳам табиат билан уйғун бўлган жиҳатларини ўзида ифода этади. Бу учта йўналиш ҳам, бизнингча, нотўғри эмас. Чунки инсоннинг дунёқараши макон ва замонда ўзгарувчан хусусиятга эга, шу сабабдан бу йўналишлар бир-бирини тўлдирди.

Адабиётлар / Литература / References:

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. М ҳарфи. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003. - 544 б.
2. Орипов З. Ибн Зайланинг “Китаб-л-кафи фи-л-муסיқа” рисоласидаги атамалар. – Тошкент, 2008. – Б.37-38.
3. Dilorom Karomat. “12 maqam system and its similarity with Indian Raga’s (according to the Indian Manuscripts)”. <http://syrianmusiclives.files.wordpress.com>
4. Иброҳимов О. Мақомлар семантикаси: Сан. фан. док. ... дис. – Тошкент, 1996. – 31 б.
5. Туленов Ж. Ҳаёт фалсафаси. – Тошкент: ЎЗБЕКИСТОН, 1993.-Б.145.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 5/9 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).